

FUNKCE KONDICIONÁLU Z HLEDISKA VÝZNAMOVÉ ROVINY

Magda Ševčíková

ÚSTAV FORMÁLNÍ
A APLIKOVANÉ LINGVISTIKY

**STUDIES IN COMPUTATIONAL
AND THEORETICAL LINGUISTICS**

Magda Ševčíková

FUNKCE KONDICIONÁLU Z HLEDISKA VÝZNAMOVÉ ROVINY

Published by Institute of Formal and Applied Linguistics
as the 1st publication in the series
Studies in Computational and Theoretical Linguistics.

Editor in chief: Jan Hajič

Editorial board: Nicoletta Calzolari, Miriam Fried, Eva Hajičová, Frederick Jelinek,
Aravind Joshi, Petr Karlík, Joakim Nivre, Jarmila Panevová,
Patrice Pognan, Pavel Straňák, and Hans Uszkoreit

Reviewers: Prof. PhDr. Petr Karlík, CSc.
Prof. PhDr. Patrice Pognan, Docteur d'État

This book has been printed with the support of the project MSM0021620838 of The Ministry
of Education of the Czech Republic.

Copyright © Institute of Formal and Applied Linguistics, 2009

ISBN 978-80-904175-2-6

Tato kniha je opravenou a doplněnou verzí mé disertační práce, která vznikla během doktorského studia oboru i-3 matematická lingvistika na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Disertační práce byla obhájena dne 29. června 2009. Děkuji především prof. Jarmile Panevové, vedoucí mé disertační práce, za kritické čtení jednotlivých částí a verzí tohoto textu, za cenná upozornění a inspiraci při řešení témat probíraných v této knize. Ráda bych poděkovala také oběma oponentům mé disertační práce, prof. Petru Karlíkovi a prof. Patricovi Pognanovi, za posouzení práce a doporučení, která vedla k jejímu doplnění. Za pečlivé pročtení rukopisu a důležité postřehy děkuji dr. Markétě Lopatkové, dr. Zdeňku Žabokrtskému a Mgr. Marii Mikulové. Poděkování patří v neposlední řadě i mé rodině za všestrannou podporu, kterou mi poskytuje.

Práce publikovaná v této knize byla podporována prostředky z projektů GAUK 7643/2007, GAČR 201/05/H014 a 1ET101120503.

V Praze dne 12. listopadu 2009

Obsah

1 Úvod	1
2 Pojetí modalita v české jazykovědě	5
2.1 Modalita jako modifikace propozice a jako součást tzv. aktualizačních významů	5
2.2 Typy modalita a primární prostředky jejich vyjadřování	6
2.2.1 Modalita skutečnostní	7
2.2.2 Voluntativní modalita	9
2.2.3 Postojová modalita, komunikační funkce výpovědi	10
2.2.4 Jistotní modalita	13
2.3 Funkce kondicionálu a dalších slovesných způsobů při vyjadřování modalita	14
3 Zpracování modalita ve funkčním generativním popisu	17
3.1 Základní postuláty funkčního generativního popisu	17
3.2 Vlastní modální slovesa jako prostředky vyjadřování voluntativní modalita	20
3.3 Zachycování komunikační funkce výpovědi	24
3.4 Gramatémy pro zachycování modalita a morfologická kategorie slovesného způsobu	25
3.5 Funkce slovesného způsobu u modálních sloves	25
3.6 Zachycování modalita v Pražském závislostním korpusu	27
3.6.1 Základní charakteristika Pražského závislostního korpusu	27
3.6.2 Způsoby reprezentace modálních prostředků na tektogramatické rovině	30

4	Kondicionál jako prostředek vyjádření hypotetičnosti děje	35
4.1	Práce s korpusovým materiálem	37
4.2	K hodnocení substituce kondicionálu indikativními formami	37
4.3	Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů závisejících na explicitní podmínce	42
4.3.1	Hypotetické děje podmíněné dějem vyjádřeným závislou klauzí	44
4.3.2	Hypotetické děje podmíněné dějem vyjádřeným substantivní nebo infinitivní konstrukcí	56
4.4	Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů ve větách se subjektem s dějovou nebo stavovou sémantikou	60
4.4.1	Věty se subjektem vyjádřeným závislou klauzí	60
4.4.2	Věty se subjektem vyjádřeným nominalizovanou konstrukcí	64
4.5	Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů ve dvou typech závislých klauzí	67
4.5.1	Klauze uvozené spojkou <i>aniž</i>	68
4.5.2	Klauze uvozené spojkou <i>jako</i>	72
4.6	Kondicionál při vyjadřování hypotetických dějů ve větách obsahujících doplnění označující zdroj informace	78
4.7	Podíl kondicionálu na výstavbě textu	83
4.8	Analyzované věty vyjadřující hypotetické děje z hlediska komunikačních funkcí	86
5	Kondicionál přítomný v oblasti komunikačních funkcí výpovědi	89
5.1	Kondicionál přítomný v explicitních performativních formulích	90
5.1.1	Výběr korpusového materiálu	92
5.1.2	Kondicionál přítomný v explicitních performativních formulích s komunikační funkcí oznamovací	94
5.1.3	Kondicionál přítomný v explicitních performativních formulích s komunikační funkcí některých typů výzvy	106
5.1.4	Konstrukce konkurující zkoumaným explicitním performativním formulím jako prostředkům oslabení komunikační funkce výpovědi	115
5.2	Kondicionál přítomný ve zjišťovacích otázkách s komunikační funkcí zdvořilé výzvy	117

5.2.1	Práce s korpusovými daty	118
5.2.2	Formální a sémantické rysy zjišťovacích otázek s funkcí zdvořilé výzvy	119
5.2.3	Kondicionál přítomný a modální slovesa ve zjišťovacích otázkách s funkcí zdvořilé výzvy	123
5.3	Kondicionál přítomný ve výpovědích ztvárňujících postoje mluvčího	125
5.3.1	Analyzovaný korpusový materiál	127
5.3.2	Kondicionál přítomný při vyjadřování postojů v rámci komunikační funkce přání	127
5.3.3	Kondicionál přítomný při vyjadřování postojů v rámci komunikační funkce tázací	129
6	Zachycování funkcí kondicionálu na tektogramatické rovině	133
6.1	Zachycení kondicionálu jako prostředku vyjádření hypotetičnosti na tektogramatické rovině	134
6.1.1	Gramatém skutečnostíní modality	135
6.1.2	Postup při přidělování gramatému skutečnostíní modality	136
6.1.3	Aplikace gramatému skutečnostíní modality na konstrukce probíraných typů	140
6.2	Kondicionál přítomný jako prostředek podílející se na signalizaci komunikační funkce výpovědi a tektogramatická reprezentace věty	146
6.2.1	Dosavadní způsob zachycení komunikační funkce výpovědi v rámci tektogramatické anotace	146
6.2.2	Explicitní performativní formule vs. výpovědní formy z hlediska tektogramatické reprezentace	147
6.3	Návrhy dílčích změn v tektogramatické reprezentaci některých probíraných konstrukcí	151
6.3.1	Tektogramatická reprezentace klauzí uvozených spojkou <i>aniž</i>	152
6.3.2	Tektogramatická reprezentace osamostatněných závislých klauzí se spojkou <i>jako</i>	153
6.3.3	Rozsah funktoru CRIT	154
7	Závěr	157

Summary	165
Seznam použité literatury	170
Rejstřík	179

1

Úvod

Kondicionál jako jeden ze slovesných způsobů se zásadní měrou podílí na vyjadřování modalit celé věty. Přesto ve funkčním generativním popisu nebyl tento slovesný způsob při popisu větného významu na tzv. tektogramatické rovině dostatečně popsán. V některých pracích, které z funkčního generativního popisu vycházejí, se předpokládalo, že význam vyjadřovaný kondicionálem nemusí být zachycován zvláštním prostředkem, že může být odvozen z jiných rysů tektogramatické reprezentace věty, např. z přítomnosti adverbialního doplnění s významem podmínky (srov. Panevová – Benešová – Sgall, 1971, 138). Dalším výzkumem, který souvisel mimo jiné s budováním Pražského závislostního korpusu, se však zjistilo, že pro některé věty s kondicionálem tento předpoklad neplatí a pro jejich adekvátní zachycení na tektogramatické rovině je nutné stávající reprezentaci přehodnotit. Naším cílem tedy je zamyslet se nad tím, jaké významy kondicionál v současné češtině vyjadřuje, a nad možností zachycení těchto významů v rámci tektogramatické reprezentace věty. Z tohoto důvodu volíme v této práci postup od formy k funkci.

Kondicionál je ovšem pouze jedním z prostředků, kterými jsou v češtině vyjadřovány významy zahrnované pod široký pojem modalit. Vedle kondicionálu a dalších dvou slovesných způsobů se na vyjadřování modalit podílí také intonace nebo prostředky lexikální, jako jsou modální slovesa nebo modální částice. V mnoha případech se jedná o kombinaci hned několika prostředků – souhrnně budeme o těchto prostředcích bez ohledu na jejich charakter hovořit jako o prostředcích modálních. V této práci se zaměřujeme pouze na jediný modální prostředek, na kondicionál, v mnoha případech ovšem při stanovení významu tohoto slovesného způsobu budeme zohledňovat funkce dalších modálních prostředků (ať už jako prostředků, které kondicionálu v dané funkci konkurují, nebo jako prostředků, které se spolu s kondicionálem na vyjadřování daného významu podílejí).

Teoretickým rámcem naší práce je funkční generativní popis. Budeme pracovat s pojmem tektogramatické roviny a dalšími rovinami jazykového systému tak, jak byly tímto popisem postulovány, a rovněž s valenční teorií rozpracovanou v tomto popisu. Z široké oblasti modalit však byla ve funkčním generativním popisu dosud podrobně zpracována jen problematika modálních sloves, při popisu jednotlivých funkcí kondicionálu tedy budeme vycházet z komplexní a poměrně detailní koncepce *Mluvnice češtiny* (Komárek a kol., 1986, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987). Pojetí modalit v *Mluvnici češtiny* a v dalších českých lingvistických pracích se budeme věnovat

v kap. 2, základní postuláty funkčního generativního popisu a zpracování modality v tomto popisu, zvláště zpracování modálních sloves, blíže představíme v kap. 3.

Jazykový materiál, na jehož základě budeme užívání kondicionálových forem v současné češtině zkoumat, čerpáme ze dvou korpusů: jednak z Pražského závislostního korpusu (Prague Dependency Treebank, PDT), konkrétně jeho druhé verze (PDT 2.0),¹ ve které je pro více než 830 tisíc textových slov (tj. slovních tvarů, čísel a interpunkčních znamének) k dispozici jak morfologická anotace, tak anotace na dvou syntaktických rovinách, jednak z korpusu SYN2005,² v němž je k dispozici sice pouze morfologická anotace, oproti PDT 2.0 má ale tento korpus podstatně větší objem (100 milionů textových slov). Pražský závislostní korpus blíže představíme v odd. 3.6, práce s korpusem SYN2005 včetně konkrétních dotazů je popsána v kapitolách, v nichž provádíme vlastní analýzu.

Kondicionál, v české terminologii způsob podmiňovací, je v češtině již tradičně považován za jeden z členů trojčlenné morfologické kategorie slovesného způsobu – stojí tak vedle indikativu (oznamovacího způsobu) a imperativu (způsobu rozkazovacího).³ Ze slovesných způsobů má čeština jediné pro indikativ úplné paradigma: indikativní tvary existují pro všechny osoby obou čísel ve všech morfologických časech, některé tvary jsou přitom syntetické, jiné analytické. Paradigma imperativu v češtině je nejčastěji chápáno jako trojčlenné, sestávající výhradně ze syntetických forem pro 2. os. sg. a pl. a pro 1. os. pl. V některých koncepcích je však imperativ chápán širše: mezi imperativní tvary jsou řazeny i analytické formy pro 3. os. sg. a pl. složené z částice *ať / nechť* a indikativní formy, př. *ať nechodí* (Komárek a kol., 1986, 167, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 336, Svoboda, 1973, 237),⁴ nebo spojení lexikálně vyprázdněných imperativních tvarů některých sloves s infinitivem dalšího slovesa, př. *pojďme se projít, koukej zmizet, opovaž se vyrušovat* apod. (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 335).

Také kondicionál disponuje v češtině omezenou sadou tvarů – kondicionálové tvary, které jsou k dispozici pro všechny osoby obou čísel, nelze rozčlenit do tří dílčích paradigmat podle jednotlivých členů kategorie slovesného času, ale běžně jsou v české jazykovědě rozlišována dvě dílčí paradigmata, tvary tzv. kondicionálu přítomného a tzv. kondicionálu minulého. S tímto tradičním terminologickým rozlišením budeme pracovat i v této práci, a to i přes jeho zřejmou nevýstižnost pro současný jazyk. Užítí kondicionálu minulého je totiž jako zařazení vyjadřovaného děje⁵ do minulosti charakterizováno spíše ojediněle (např. Dokulil, 1967, 34n., také Svoboda, 1973, 240),

¹ Srov. Hajič a kol. (2006) nebo <http://ufa1.mff.cuni.cz/pdt2.0>

² <http://ucnk.ff.cuni.cz>

³ Ačkoli lze najít i návrhy na širší pojetí kategorie slovesného způsobu (např. Komárek a kol., 1986, 167, uvažuje o dalších slovesných způsobech, deziderativu a optativu), v této práci zůstáváme u tradičního – trojčlenného – pojetí.

⁴ Komárek a kol. (1986, 167) však upozorňují, že tuto analytickou formu je možno chápat jako formu imperativní pouze ve 3. os. a ve vlastní apelové funkci, jinak dochází v modálním významu k posunu.

⁵ V této práci rozumíme pod označením děj také významy stavové ap.

podle novějších koncepcí vyjadřuje tato forma ireálnost či kontrafaktuálnost, také kontrafaktovost, opak skutečnosti / faktu (srov. Grepl – Karlík, 1998, 419, Komárek a kol., 1986, 168, Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 321, také už Šmilauer, 1969, 139).⁶ Kondicionál přítomný je pak chápán jako forma, která je z hlediska časových významů bezpříznaková – může referovat k ději přítomnému, budoucímu i minulému.⁷

Kondicionál má v celém svém paradigmatu analytické formy. Formy kondicionálu přítomného sestávají z tvarů *bych, bys, by, bychom, byste*, které jsou považovány za volný pohyblivý gramatický morfém (jsou plně morfologizované; Dokulil, 1967, 25), a z l-ového přičestí, které jako součást kondicionálových tvarů nemá minulý význam (Dokulil, 1967, 25, Komárek a kol., 1986, 167), př. *zaspal by*. Tvary kondicionálu minulého kromě uvedených dvou složek obsahují ještě l-ové přičestí slovesa *být* (*byl by zaspal*), v některých případech pak navíc ještě l-ové přičestí slovesa *býval* (*byl by býval zaspal*). V rámci naší vlastní analýzy se v kap. 4 této práce budeme zabývat jak tvary kondicionálu přítomného, tak tvary kondicionálu minulého, v kap. 5 se pak omezíme pouze na kondicionál přítomný. Jak ovšem přesněji popíšeme v jednotlivých oddílech kap. 4, v analyzovaném korpusovém materiálu byl kondicionál minulý doložen málo.

Při zvoleném postupu od formy k funkci se ukazuje, že kondicionál – podobně jako další modální prostředky – neplní v češtině funkci jedinou, ale že pro tuto formu lze stanovit celou řadu funkcí patřících do různých podoblastí (typů) modaloty, které jsou při popisu této komplexní oblasti rozlišovány. Podle koncepce *Mluvnice češtiny* spadá primární funkce kondicionálu do tzv. modaloty skutečnostní. Tento typ modaloty se týká toho, zda daná propozice⁸ platí hypoteticky (podmíněně, nereálně) nebo zda je prostě konstatována (platí nepodmíněně, reálně): pro vyjádření hypotetičnosti je v češtině primárně užíván právě kondicionál. Kondicionálu jako prostředku pro vyjádření hypotetičnosti se v této práci věnujeme v kap. 4, v zásadě se přitom omezí-

⁶ I když jsou formou kondicionálu minulého často skutečně vyjadřovány nenastalé děje, které jsou z hlediska okamžiku promluvy minulé, v korpusovém materiálu jsou běžně doloženy i věty vyjadřující nenastalé děje vzhledem k okamžiku promluvy současné nebo následné (srov. zde kap. 4; na to, že se kondicionál minulý může vztahovat ke všem třem časovým plánům, upozorňuje také Karlík, 1983, 14). Štícha (v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, 569, heslo „způsob slovesný“) uvádí větu *Zítřka bych ti byl stejně zavolal* jako příklad vyjadřující děj, který je následný k okamžiku promluvy. Podle Štíchy ovšem tento příklad zpochybňuje jak časovou relevanci kondicionálu minulého, tak pojetí, že tato forma vyjadřuje kontrafaktuálnost – podle našeho názoru však uvedený příklad argumentem proti kontrafaktuálnosti kondicionálu minulého není.

⁷ Svoboda (1972a, 205) hovoří o časové trojznačnosti přítomného kondicionálu.

K otázce časových významů u kondicionálu Karlík (1981, 67) v návaznosti na Kopečného (1962, 19) úvahy uvádí, že kategorie kondicionálu časové významy nejen nevyjadřuje, ale že je vyjadřovat nemůže – proto, že vyjadřuje významy modální.

⁸ Propozicím rozumíme významové vztahy mezi slovesným predikátem a jeho doplněními (srov. zvl. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, 9nn.), tedy základní významovou strukturu věty. Především při popisu komunikačních funkcí výpovědi pracujeme vedle termínu propozice také s termínem propoziční obsah (srov. Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, zvl. 306nn., a Grepl – Karlík, 1998, zvl. 421nn.). Termíny propozice a propoziční obsah zde používáme jako synonymní.

me na kondicionál plnovýznamových sloves. Na vybraných typech vět⁹ se pokusíme ukázat, že kondicionál je v této své funkci v současné češtině prostředkem sémanticky relevantním, a to i přes to, že může být v některých případech substituován formou indikativní. V kap. 5 se zaměříme na sekundární významy kondicionálu: budeme zkoumat výpovědi,¹⁰ v nichž se kondicionál plnovýznamových sloves uplatňuje jako prostředek, kterým je v kombinaci s dalšími prostředky indikována komunikační funkce výpovědi. Podle typologie *Mluvnice češtiny* spadají tyto funkce kondicionálu do oblasti tzv. postojové modalit.

V kap. 6 se pokusíme o formalizaci popsaných funkcí kondicionálu – půjde nám o to, navrhnout takové prostředky, které by jednotlivé významy kondicionálu umožnily začlenit do tektogramatické reprezentace věty, tak jak je navržena ve funkčním generativním popisu a implementována v Pražském závislostním korpusu. Práci uzavíráme stručným shrnutím probraných témat a poukazem na některé související problémy v kap. 7.

⁹ Termínu věta používáme v této práci jednak v širokém významu, jednak ve významu užším. V užším významu označujeme tímto termínem strukturu obsahující jednu finitní slovesnou formu. V širokém významu pak termín věta chápeme jako zastřešující termín, pod který zahrnujeme větu v užším slova smyslu, dále (souřadné i podřadné) souvětí a také jeho části, o kterých zde hovoříme jako o klauzích (v podřadném souvětí o klauzi řídící a klauzi závislé). Termín věta v širokém významu užíváme v obecných výkladech, kde není mezi uvedenými strukturami třeba rozlišovat. S termíny věta hlavní a věta vedlejší zde nepracujeme; tam, kde je třeba, hovoříme místo o větě hlavní o větě syntakticky nezávislé.

¹⁰ V této práci nás – v souladu s funkčním generativním popisem, který jsme si zvolili za teoretický rámec naší práce – zajímá především funkce kondicionálu při výstavbě větného významu, korpusový materiál ovšem ukazuje kondicionál také jako prostředek podléjící se na signalizaci komunikační funkce výpovědi. Vedle termínu věta (myslíme zde široký význam tohoto termínu – viz předchozí poznámku) zde tedy pracujeme také s pojmem výpověď, a to tak, jak je tento pojem vymezen a používán Grepem – Karlíkem (1998, 20nn.). Tito autoři chápou výpověď jako „větu zakotvenou (pronesenou nebo napsanou) v nějaké konkrétní komunikační situaci, přičemž ten, kdo produkuje nějakou výpověď, zpravidla se angažuje v nějaké sociální interakci (někomu něco radí, někoho se na něco ptá, někomu něco slibuje, někoho zdraví, něco zahazuje, někoho oddává z nějaké funkce, plní potřebu navázat s někým kontakt apod.)“. Zatímco v kap. 4 této práce budeme hovořit o větách, termín výpověď budeme používat především při analýzách v kap. 5.

6

Zachycování funkcí kondicionálu na tektogramatické rovině

V předchozích dvou kapitolách jsme se na základě korpusového materiálu snažili ukázat kondicionál jednak jako prostředek, kterým je signalizována hypotetičnost předkládaného propozičního obsahu (kap. 4), jednak jako prostředek podílející se na ztvárnění komunikační funkce výpovědi (kap. 5). Vyjadřování hypotetičnosti jsme přitom chápali jako primární funkci kondicionálu, z hlediska typů modalit, které spolu s Komárkem a kol. (1986) v této práci rozlišujeme, spadá tato funkce do oblasti modalit skutečností. Podíl kondicionálu na signalizaci komunikační funkce výpovědi považujeme za jednu ze sekundárních funkcí, které tento slovesný způsob v češtině plní, v termínech M. Komárka a kol. (1986) se jedná o oblast modalit postojové.

Jak jsme uvedli v kap. 3, ve FGP byla sémantice slovesných způsobů dosud věnována jen okrajová pozornost, k důkladnějšímu zpracování nedošlo ani v souvislosti s tektogramatickou anotací PDT 2.0.¹⁶² Cílem kap. 4 této práce bylo ukázat, že kondicionál je v češtině ve své primární funkci prostředkem sémanticky relevantním, a měl by tedy být reflektován v rámci tektogramatické anotace věty. V prvním oddílu této kapitoly se proto pokusíme navrhnout odpovídající prostředek, kterým by tento význam mohl být zachycován. Usilujeme o to, aby tento prostředek zapadal do teo-

¹⁶² V tomto ohledu ovšem pražský přístup není výjimkou: při pohledu do některých dalších korpusů a prací z oblasti počítačového zpracování přirozeného jazyka je patrné, že pokud je modalitě vůbec věnována pozornost, je zaměřena téměř výhradně na modální slovesa, zatímco sémantika slovesných způsobů je opomíjena (tato kategorie je běžně reflektována pouze v morfologické anotaci). Jako příklad korpusů, v nichž byla sémantika modálních sloves zohledněna, můžeme uvést sémanticky anotovaný korpus angličtiny Proposition Bank a korpus bulharských textů BulTreeBank. V Proposition Bank se počítá se speciální značkou pro modální slovesa (značka MOD; v pojetí PDT 2.0 by se jednalo o funktor, v Proposition Bank se hovoří o „sémantické roli“; srov. Palmer – Gildea – Kingsbury, 2005); v anotaci BulTreeBank bylo rozlišeno primární a sekundární užití modálních sloves (Osenova – Simov, 2003; <http://www.bulreebank.org>). Vývojem systémů pro (polo)automatické rozlišení primárního užití modálních sloves od jejich užití sekundárních zpravidla v odborných textech se zabývali např. Danilava – Schommer (2008), Piqué – Posteguillo – Andreu-Besó (2001) nebo Gabrielatos – McEnery (2005), se zaměřením na biomedicínské texty pak např. Thompson a kol. (2008), z lingvistického hlediska se modalitě v biomedicínských textech věnuje Panocová (2008).

V souvislosti s tématem naší práce jistě stojí za zmínku korpus Penn Discourse Treebank (<http://www.seas.upenn.edu/~pdtb>). Jedná se o soubor textů, v nichž jsou vyznačovány a klasifikovány vztahy mezi jednotlivými klauzemi souvětí a obdobně pak mezi sousedními větami, konkrétně např. vztahy časové, kauzální a – pro nás zajímavé – vztahy podmínkové. Pracuje se zde s celkem šesti typy podmínek, nicméně anotace je zaměřena na vymezení větného úseku, který do daného vztahu vstupuje, a na užitý spojovací prostředek; ani zde slovesnému způsobu pozornost věnována není (srov. např. Prasad a kol., 2007, Prasad a kol., 2008).

retického rámce FGP a přitom byl použitelný především při ruční sémantické anotaci textů (jejich analýze) tak, jak byla českým textům přidělována na tektogramatické rovině PDT 2.0. Důležitá je pro nás ovšem i adekvátnost zvolené reprezentace z hlediska generování českých textů (jejich syntézy) z tektogramatických struktur, které se uplatňuje např. při strojovém překladu z angličtiny do češtiny.

Poté, co načrtneme tektogramatickou reprezentaci primární funkce kondicionálu, měli bychom se o totéž pokusit i pro popsané funkce sekundární, tedy pro případy, v nichž se tento slovesný způsob podílí na signalizaci komunikační funkce výpovědi. Jak ovšem naznačíme v odd. 6.2, formalizace komunikačních funkcí obecně je komplexním problémem, který v české lingvistice zatím nebyl řešen – pro úvahy týkající se kondicionálu jako spoluindikátoru komunikační funkce výpovědi tedy chybí základní rámec, z něhož bychom mohli vycházet. V posledním oddílu této kapitoly, v odd. 6.3, navrhneme dílčí úpravy v tektogramatické reprezentaci několika jevů, s nimiž jsme se setkali při výběru korpusového materiálu pro naše analýzy představené v kap. 4.

6.1 Zachycení kondicionálu jako prostředku vyjádření hypotetičnosti na tektogramatické rovině

Kondicionál při vyjadřování hypotetičnosti, tedy v jeho primární funkci, chápeme jako prostředek, který se svou sémantikou podílí na významové stavbě věty, a to následujícím způsobem: zatímco použitím tohoto slovesného způsobu předkládá mluvčí příslušný děj jako hypoteticky platný, děje ztvárněné větou s indikativním slovesem jsou mluvčím prostě konstatovány, prezentovány jako reálně platné. Tato významová opozice – v souladu s koncepcí *Mluvnice češtiny* v této práci označovaná jako skutečnostní modalita (srov. zvl. odd. 2.2.1) – dosud nebyla na tektogramatické rovině náležitě zachycována, a to ani v teoretických pracích vycházejících z FGP, ani v rámci tektogramatické anotace jazykového materiálu uloženého v PDT 2.0. Jak jsme podrobněji rozebrali v odd. 3.5, Panevová – Benešová – Sgall (1971, 138nn.) sice při detailním zkoumání voluntativní modalitě dospěli k závěru, že skutečnostní modalita má být součástí tektogramatické reprezentace věty, ke konkrétnímu formálnímu řešení ale nedošli – předběžně navrhli, aby byl zachycován pouze význam hypotetičnosti jako „fakultativní příznak“ doplňující informaci o voluntativní modalitě. Při formulaci pravidel pro tektogramatickou anotaci PDT 2.0 byl zaveden gramatém *verbmod*, tento gramatém ovšem ve skutečnosti není sémantickým protějškem morfologické kategorie slovesného způsobu, jeho hodnota u uzlů reprezentujících jednotlivé slovesné tvary přímo kopíruje tuto morfologickou kategorii (zde srov. odd. 3.6.2).

Na základě poznatků, k nimž jsme dospěli v této práci, navrhuje pro zachycování skutečnostní modalitě v rámci tektogramatické anotace zavést nový gramatém. Gramatém jako prostředek reprezentace volíme proto, že skutečnostní modalita je v češtině vyjadřována slovesným způsobem, tedy morfologickou kategorií slovesa – podobně jako např. kategorie času, která je na tektogramatické rovině rovněž

reprezentována gramatémem. Tento nový gramatém budeme pracovně označovat jako gramatém skutečností modalit (gramatém *factmod*; podle anglického „factual modality“). Kromě základní opozice skutečností modalit navrhuje tímto gramatémem zároveň zachycovat také rozdíl mezi dvěma typy hypotetických dějů, s nimiž v této práci počítáme, mezi ději potenciálními a ireálními.¹⁶³

Před dalším výkladem chceme upozornit, že cílem těchto oddílů není navrhnout systém reprezentace skutečností modalit jako takové, ale že i zde je v centru naší pozornosti kondicionál. Naším cílem je popsat, jak reprezentovat tento slovesný způsob, jestliže je jím vyjadřován jeden z významů skutečností modalit. Pokud řešíme i zachycení indikativu, jedná se především o kontexty, v nichž indikativ může stát na místě kondicionálu. Otázkou, kterou v této práci rovněž ponecháváme stranou (jejíž zásadní důležitosti si jsme ovšem vědomi), je problematika, jak odlišit kontexty, v nichž kondicionál vyjadřuje hypotetičnost, od kontextů, v nichž se tento slovesný způsob podílí na signalizaci komunikační funkce výpovědi (a popř. od dalších kontextů).

6.1.1 Gramatém skutečností modalit

Pro gramatém skutečností modalit *factmod* počítáme se třemi hodnotami: *potential*, *irreal* a *asserted*. Hodnota *potential* odpovídá významu potenciálnosti, který bývá v povrchové podobě věty vyjádřen tvarem kondicionálu přítomného. Hodnotu *irreal* postulujeme pro zachycení ireálnosti děje – ireálné děje se v současné češtině typicky vyjadřují buď tvarem kondicionálu minulého, nebo kondicionálem přítomným. Poslední z hodnot, hodnota *asserted*, bude využita při reprezentaci prostě konstatovaných dějů, které jsou v povrchové podobě věty typicky vyjadřovány indikativním tvarem slovesa. Gramatém *factmod* bude přidělován¹⁶⁴ pouze tektogramatickým uzlům, které reprezentují slovesný tvar vyjadřující skutečností modalitu. Vedle tvarů kondicionálu přítomného a minulého a tvarů indikativu jsme se rozhodli tento gramatém přidělit také infinitivu vyjadřujícímu ireálnou podmínku, s nímž jsme se setkali ve dvou dokladech analyzovaných v odd. 4.3.2 (k anotaci jednoho z těchto dokladů srov. odd. 6.1.3, př. /13/ a /13'/).

Nově zaváděný gramatém *factmod* nemá v teoretických pracích vycházejících z FGP (např. Sgall, 1967b, Panevová – Benešová – Sgall, 1971, nebo Sgall – Hajičo-

¹⁶³ I když se jako alternativní řešení nabízí zavést pro zachycení typu hypotetičnosti samostatný gramatém (zavedeny by tedy byly dva nové gramatémy, jeden pro zachycení rozdílu mezi hypotetickými a konstatovanými ději, druhý pro zachycení rozdílu mezi potenciálností a ireálností), zachycení obou sémantických protikladů jediným gramatém volíme především proto, že se jedná o ekonomičtější řešení.

¹⁶⁴ Ačkoli zde (popř. i dále v této kapitole) hovoříme o tom, že gramatém danému uzlu je nebo není přidělován (přidělen, přiřazen apod.), technické řešení zvolené v tektogramatické anotaci PDT 2.0 vypadá jinak. Gramatémy jsou uzlům přiřazovány na základě tzv. sémantického slovního druhu, a pokud gramatém u konkrétního uzlu nenabývá žádné z definovaných hodnot, vyplní se hodnota *nil* (Mikulová a kol., 2005, 40). Např. gramatém času *tense* je přidělen uzlům všech tzv. sémantických sloves, hodnota *nil* je pak v tomto gramatému vyplněna u uzlu reprezentujícího infinitiv nebo imperativ (Mikulová a kol., 2005, 51).

vá – Panevová, 1986) žádný protějšek.¹⁶⁵ Z hlediska tektogramatické anotace PDT 2.0 koncipujeme tento gramatém jako částečnou náhradu gramatému verbmod. O náhradu pouze částečnou se jedná proto, že gramatém verbmod v anotaci nabýval jedné ze tří definovaných hodnot (cdn, ind, imp) u každého uzlu reprezentujícího finitní tvar slovesa, tedy tvar kondicionálu, indikativu i imperativu, kdežto gramatém factmod má pokrývat pouze případy, v nichž formy kondicionálu přítomného a minulého a formy indikativní (popř. rovněž infinitiv; srov. výše) vyjadřují skutečnostní modalitu. Gramatém factmod tak nebude přidělen ani takovému uzlu, který reprezentuje kondicionálovou nebo indikativní formu vyjadřující jiný typ modalitty než modalitu skutečnostní, ani uzlu reprezentujícímu tvar imperativní, protože tímto tvarem je typicky signalizována nikoli skutečnostní modalita, ale komunikační funkce výpovědi (tato funkce by měla být zachycena zvláštním gramatémem).

6.1.2 Postup při přidělování gramatému skutečnostní modalitty

V tomto oddílu se pokusíme navrhnout, jak pracovat s gramatémem skutečnostní modalitty factmod, který zavádíme jako prostředek pro zachycování rozdílu mezi potenciálností a ireálností (jako dvěma typy hypotetičnosti) a konstatací. Při popisu postupujeme směrem od povrchové podoby věty, jako bychom větě přiřazovali její tektogramatickou reprezentaci v rámci anotace. Zaměříme se především na uvedený gramatém, nebudeme popisovat kompletní tektogramatický strom. Při přidělování hodnot gramatému factmod ovšem vycházíme nejen z formálních rysů věty (většinou ze slovesného způsobu, také z lexikálního obsazení věty), ale předpokládáme rovněž znalost okolního kontextu nebo zapojení anotátorovy znalosti světa. Po formulaci základních pravidel, jimiž se výběr hodnot tohoto gramatému řídí při anotaci, na závěr tohoto oddílu naznačíme, jak s navrhovanou tektogramatickou reprezentací pracovat při postupu opačném, při generování českých vět z tektogramatických stromů.

Pokud se ve větách všech typů, které jsme probírali v odd. 4.3 až 4.6,¹⁶⁶ vyskytne sloveso ve tvaru kondicionálu minulého, u uzlu reprezentujícího tento slovesný tvar nabude gramatém factmod hodnoty irreal. U uzlu reprezentujícího tvar kondicionálu přítomného bude hodnota gramatému factmod vyplněna podle uvážení anotátora. Pokud anotátor usoudí, že věta s tímto slovesným tvarem vyjadřuje ireálný děj, zvolí v gramatému factmod hodnotu irreal; pokud bude děj dané věty interpretovat jako potenciální, je na místě hodnota potential; v případě, že anotátor mezi těmito inter-

¹⁶⁵ Zachycování významového rozdílu mezi ději potenciálními a ireálnými (pomocí hodnot potential a irreal gramatému factmod) v zásadě odporuje závěru J. Panevové – E. Benešové – P. Sgalla (1971, 140; opět se ovšem jedná o závěr vyslovený pro modální slovesa), že tuto opozici „není třeba považovat za dvě jednotky tektogramatické roviny, protože rozdíl je dán časovým zařazením vlastních modálních sloves“.

¹⁶⁶ Prozatím mezi konstrukcemi probíranými v jednotlivých oddílech kap. 4 nerozlišujeme, neděláme rozdíl ani mezi slovesnými tvary v klauzi řídicí a závislé. U slovesných tvarů, pro které formulujeme následující pravidla, předpokládáme, že vyjadřují skutečnostní modalitu (tento předpoklad již neopakujeme). Konkrétní doklady přejaté z jednotlivých oddílů kap. 4 jsou analyzovány v odd. 6.1.3.

pretacemi neumí rozhodnout, vyplní obě uvažované hodnoty (potential| irreal). Kondicionál minulý a kondicionál přítomný tedy z hlediska vyjadřování ireálnosti považujeme za prostředky synonymní – pro věty, které se liší jen tím, zda je v nich užít kondicionál přítomný nebo kondicionál minulý, předpokládáme stejnou tektogramatickou reprezentaci.

Tektogramatickému uzlu, který reprezentuje sloveso ve tvaru indikativu, bude v případě, že tímto slovesem je daný děj prostě konstatován, přidělena v gramatému factmod hodnota asser ted. Jestliže ovšem indikativní tvar vyjadřuje ireálné děje, což se v kap. 4 ukázalo jako možné pouze v řídicích klauzích podmínkových souvětí a v některých větách s podmínkovou substantivní či infinitivní konstrukcí,¹⁶⁷ vyplní anotátor u odpovídajícího tektogramatického uzlu v gramatému factmod hodnotu irreal. Protože však indikativ nese časový význam i jako prostředek ztvárňující ireálné děje, je kromě gramatému factmod tomuto uzlu nutné přidělit také gramatém času tense a v něm zachytit časovou charakteristiku reprezentovaného slovesného tvaru. Jak jsme upozornili v odd. 4.3.1, při vyjadřování ireálných dějů se jako alternativy kondicionálu mohou v uvedených typech vět uplatnit všechny tři časové formy indikativu.¹⁶⁸ Jako prostředek vyjadřující hypotetičnost navrhuje indikativ hodnotit ovšem pouze v ireálných kontextech, nikoli v kontextech potenciálních. V potenciálních kontextech doporučujeme u uzlu reprezentujícího indikativní tvar vyplnit v gramatému factmod hodnotu asser ted a v gramatému tense hodnotu odpovídající použitému tvaru. U uzlů reprezentujících indikativní tvary by se tedy v gramatému factmod neměla hodnota potential vůbec objevit (na rozdíl od typické hodnoty asser ted a hodnoty irreal, s níž počítáme pro uvedené specifické případy). Důvod pro rozdílnou anotaci indikativních forem v ireálných a v potenciálních kontextech spatřujeme v rozdílných podmínkách, za nichž může být indikativ v těchto dvou typech kontextů použit.

Užití indikativu v ireálných kontextech, tedy na místě náležitého kondicionálu minulého, je náhradou příznakového členu členem bezpříznakovým. Kondicionál minulý je však prostředkem příznakovým hned dvojnásobně: nejen z hlediska vyjadřování hypotetičnosti (v rámci skutečností modalit, bezpříznakovým členem je indikativ), ale také z hlediska ireálnosti (v rámci hypotetičnosti, a to vůči bezpříznakovému kondicionálu přítomnému). Užití indikativu pro vyjádření ireálnosti tedy znamená setřetí jak rozdílu mezi ireálností a potenciálností, tak rozdílu mezi hypotetičností a konstatací. Podle našich pozorování popsanych v kap. 4¹⁶⁹ ovšem není tato významová

¹⁶⁷ Srov. př. z odd. 4.3.1 a 4.3.2: *Následné diskuse ...by byly // byly / jsou / budou zbytečné, kdyby byly existovaly diskuse předběžné, Nebýt ruských tanků, vystřizlivění by nepřišlo // nepřišlo po listopadu, nýbrž o dvacet let dříve. Závislé klauze s aniž a jako zde necháváme stranou.*

¹⁶⁸ Gramatém času tense nabývá hodnoty sim pro děje současné s okamžikem promluvy nebo jiným dějem, ant pro děje předcházející okamžiku promluvy nebo jinému ději a post pro děje následující po okamžiku promluvy nebo jiném ději (Mikulová a kol., 2005, 51).

¹⁶⁹ Máme přitom samozřejmě na mysli, že jsme se v této práci omezili na korpusový materiál obsahující kondicionálové formy a věty s indikativními formami byly zpravidla až výsledkem námi prováděné

ztráta obecně přijatelná: indikativ mohl být pro vyjádření ireálných dějů použit pouze tehdy, pokud byla ireálnost dostatečně jasně vyjádřena přítomnou závislou klauzí nebo infinitivní či substantivní konstrukcí a kondicionál byl jen dalším indikátorem ireálnosti. O vyjadřování ireálnosti by podle našeho názoru bylo možné uvažovat jako o jedné ze sekundárních funkcí indikativu, uplatnění indikativu v této funkci se ovšem zdá být vázáno na (poměrně striktní) kontextové podmínky.

V potenciálních kontextech lze náhradu kondicionálu přítomného indikativem rovněž interpretovat jako náhradu příznakového členu členem bezpříznakovým. Vzhledem k tomu, že kondicionál přítomný je příznakový pouze z hlediska hypotetičnosti (z hlediska ireálnosti je členem bezpříznakovým), je při zkoumané substituci smazán pouze rozdíl mezi hypotetičností a konstatací. Jak jsme ukázali na korpusovém materiálu, náhrada kondicionálu indikativem nepřicházela v potenciálních kontextech v úvahu právě ve větách, v nichž hypotetičnost byla z hlediska mluvčího podstatnou složkou významu věty. To, že v potenciálních kontextech je kondicionál zaměnitelný indikativem mnohem volněji než v kontextech ireálných, spojujeme ovšem především se sémantickou blízkostí kondicionálu přítomného (v příslušném významu) a indikativu futura, tedy blízkostí významu potenciálnosti a významu budoucnosti (srov. také Šmilauer, 1969, 141, nebo Šmilauer, 1947, 166; pro slovenštinu Horák, 1958). V této souvislosti preferujeme v potenciálních kontextech chápat indikativní tvar slovesa nikoli jako prostředek vyjádření potenciálnosti, ale jako prostředek prosté konstatace – kdybychom totiž o potenciálnosti uvažovali jako o jednom ze sekundárních významů indikativu (tedy podobně jako výše o ireálnosti), museli bychom přinejmenším u každého tvaru indikativu futura rozhodovat, zda vyjadřuje budoucnost nebo potenciálnost, což považujeme za velmi obtížné.

Stručně shrneme, že rozdíl mezi ireálnými větami s kondicionálovým slovesem a ireálnými větami s indikativem navrhujeme na tektogramatické rovině zachycovat jinak než rozdíl mezi potenciálními větami s kondicionálem přítomným a potenciálními větami s indikativem. Tektogramatická reprezentace ireálné věty s kondicionálem minulým nebo přítomným a tektogramatická reprezentace varianty této věty, v níž na místě kondicionálového slovesa vystupuje indikativní tvar, se liší pouze přítomností časového gramatému u uzlu reprezentujícího indikativní sloveso (gramatém *factmod* nabývá jak u uzlu kondicionálového slovesa, tak u uzlu indikativního slovesa stejné hodnoty: *irreal*). Na rozdíl od toho mezi tektogramatickou reprezentací potenciální věty se slovesem ve tvaru kondicionálu přítomného a tektogramatickou reprezentací její varianty s indikativní formou slovesa je rozdíl v hodnotě gramatému *factmod* a v přítomnosti gramatému času: u uzlu reprezentujícího tvar kondicionálu přítomného nabývá gramatém *factmod* hodnoty *potential* a gramatém *tense* přidělován není, kdežto u uzlu indikativního slovesa je v gramatému *factmod* vyplněna hodno-

substituce slovesných forem. Mohou proto existovat i další konstrukce, kde indikativ vyjadřuje ireálnost, cílem této práce ovšem nebylo takové konstrukce identifikovat. Přijatelnost vět, v nichž byl kondicionál nahrazen indikativem, jsme posuzovali na základě našeho jazykového povědomí.

6.1 ZACHYCENÍ KONDICIONÁLU JAKO PROSTŘEDKU VYJÁDRĚNÍ HYPOTETIČNOSTI

slovesný způsob analyzovaného tvaru	slovesná osoba	slovesné číslo	hodnota gramatému factmod	hodnota gramatému tense
kondicionál minulý	1./2./3.	sg./pl.	irreal	–
kondicionál přítomný s potenciálním významem	1./2./3.	sg./pl.	potential	–
kondicionál přítomný s ireálným významem	1./2./3.	sg./pl.	irreal	–
kondicionál přítomný s potenciálním nebo ireálným významem	1./2./3.	sg./pl.	potential irreal	–
indikativ s významem konstatace	1./ 2./3.	sg./pl.	asserted	ant/sim/post
indikativ místo kondicionálu přítomného s potenciálním významem	1./ 2./3.	sg./pl.	asserted	ant/sim/post
indikativ místo kondicionálu minulého nebo přítomného s ireálným významem	1./ 2./3.	sg./pl.	irreal	ant/sim/post

Tabulka 9: Zkoumané slovesné tvary (jejich formální charakteristiky uvedeny v prvním až třetím sloupci) a jim odpovídající hodnoty gramatému factmod a tense (sloupec 4 a 5; pokud není gramatém tense přidělován, je vyplněno –).

ta asserted a v gramatému tense hodnota post (nebo sim). Odlišnosti v tektogramatických reprezentacích ireálných vět s kondicionálovým slovesem a jejich variant s indikativní formou a podobně odlišnosti v tektogramatických reprezentacích potenciálních vět s kondicionálovým slovesem a jejich variant s indikativní formou odpovídají našemu pozorování, že mezi větami s kondicionálem a jejich indikativními variantami nejde o vztah synonymie.

Popsaným způsobem prozátím navrhuje postupovat i při anotaci klauzí se spojkami *aniž* a *jako*, i když tyto klauze mají oproti podmínkovým souvětím a větám s podmínkovou infinitivní či substantivní konstrukcí, jejichž anotaci jsme se dosud věnovali především, svá specifika. Podle našich pozorování byl kondicionál v klauzích s *aniž* a *jako* zaměnitelný indikativem prakticky bez omezení (což lze v ireálných kontextech vykládat tak, že ireálnost je vždy dostatečně signalizována samostatnými spojkami), mezi ireálnou a potenciální interpretací bylo v řadě analyzovaných dokladů těžké rozhodnout. Na konkurenci kondicionálu a indikativu v těchto klauzích by zřejmě bylo možné pohlížet i jinak, v této práci se o to ovšem nepokoušíme a uvedený způsob reprezentace předkládáme jako prozatímní řešení. Probírané slovesné tvary, jimž připisujeme význam hypotetičnosti (potenciálnosti nebo ireálnosti) nebo konstatace, a jim odpovídající hodnoty gramatémů factmod a tense jsou shrnuty v tab. 9.

Na závěr tohoto oddílu se nad navrhovanou tektogramatickou reprezentací skutečností modalit a typů hypotetičnosti zamyslíme z pohledu generování českých

vět z tektogramatických reprezentací. Předpokládáme přitom, že máme k dispozici tektogramatickou reprezentaci, která odpovídá principům uvedeným v tomto oddílu. Pokud je u slovesného tektogramatického uzlu v gramatému *factmod* vyplněna hodnota *irreal* (gramatém *tense* ovšem tomuto uzlu nenáleží), bude pro tento uzel jako jeho povrchová realizace vygenerováno příslušné sloveso ve tvaru kondicionálu minulého nebo ve tvaru kondicionálu přítomného. Generovat pro tento uzel jako jednu z možných realizací také indikativní tvar nepovažujeme za vhodné, protože jednak by bylo nutné zvolit jednu z časových forem, jednak by bylo nutné zajistit, aby ireálnost byla dostatečně jasně vyjádřena jiným prostředkem než slovesnou formou (ani jeden z těchto požadavků nelze podle našeho názoru spolehlivě splnit při manuálním postupu, natož při postupu poloautomatickém nebo automatickém, s nímž se při generování často počítá). Naproti tomu, jestliže je vedle hodnoty *irreal* v gramatému *factmod* pro daný uzel specifikována také hodnota gramatému *tense*, jako jeho povrchové vyjádření lze vygenerovat indikativní tvar s časovou charakteristikou odpovídající hodnotě časového gramatému, vedle indikativního tvaru ale také formu kondicionálu minulého a formu kondicionálu přítomného (časový význam nebude kondicionálovými formami vyjádřen). Pokud jde o hodnotu *potential* v gramatému *factmod*, daný slovesný uzel bude v povrchové podobě věty realizován tvarem kondicionálu přítomného. O vyjádření tohoto uzlu indikativním tvarem neuvažujeme (v souladu s navrhovaným postupem anotace kondicionálu přítomného a indikativu v potenciálních kontextech). Uzlům, u nichž se hodnota *asserted* gramatému *factmod* kombinuje s jednou z hodnot gramatému *tense*, budou v povrchové realizaci věty odpovídat indikativní tvary s příslušnou časovou charakteristikou: při hodnotě *ant* v gramatému *tense* bude vygenerován tvar indikativu *préterita*, při hodnotě *sim* tvar indikativu *présenta* a při hodnotě *post* tvar indikativu *futura*.

6.1.3 Aplikace gramatému skutečnostíní modality na konstrukce probíraných typů

Nově zavedený gramatém skutečnostíní modality nyní aplikujeme přímo na korpusový materiál, který jsme analyzovali v odd. 4.3 až 4.6. Naším cílem je ověřit použitelnost tohoto prostředku na autentickém jazykovém materiálu.¹⁷⁰ Z každého z těchto oddílů vybíráme několik vět – v pořadí, jak po sobě tyto oddíly následovaly. Větám udělujeme nová čísla, pod číslem /1/ až /30/ uvádíme původní korpusové doklady (z kterého korpusu doklad pochází, neopakujeme; pokud byl doklad součástí složitější konstrukce, nerelevantní části konstrukce neuvádíme), pod označením /1'/ atd. (popř. /1''/ atd.) následují případné varianty, které jsme získali substitucí kondicionálové (popř. indikativní) formy slovesa či více sloves tvarem indikativu (popř. kondicionálu); v souvětných konstrukcích z odd. 4.3.1 a 4.4.1 nám šlo především o substituci

¹⁷⁰ Vzhledem k omezenému počtu typů konstrukcí, které jsme probírali, ovšem nemůžeme vyloučit, že se při použití tohoto gramatému při analýze jiných jazykových jevů objeví problémy, s nimiž se zde nesetkáme.

kondicionálové formy v klauzi řídící. V případě, že jsme náhradu kondicionálového tvaru indikativem hodnotili jako nepřijatelnou, uvádíme pouze samotný korpusový doklad.

Slovesné formy ve větách podtrháváme, takto vyznačujeme všechna přítomná slovesa. Je-li použita spojka *kdyby* nebo *aby*, podtrháváme i tyto spojky. Jestliže se ve větě vyskytuje tvar modálního slovesa, ve výše představených intencích FGP ho spolu s infinitivem plnovýznamového slovesa považujeme za jedinou slovesnou formu. Lemma, kterým je daný tvar reprezentován v tektogramatickém stromě, píšeme za příslušnou klauzi do hranatých závorek. Slovesné tvary, jejichž součástí je modální sloveso, jsou reprezentovány lemmatem plnovýznamového infinitivu (hodnotu gramatému *deontmod* vyjadřující, jaký význam dané modální sloveso nese, nespecifikujeme). U lemmatu uvádíme hodnotu gramatému *factmod*. V případě, že daná slovesná forma skutečností modalitu nevyjadřuje, a tento gramatém tedy není příslušnému uzlu přidělován, upozorňujeme na to. Na rozdíl od toho hodnotu gramatému *tense* uvádíme u lemmatu pouze v případě, že tento gramatém příslušnému uzlu náleží (u tvarů přezenta dokonavých sloves vyplňujeme v tomto gramatému hodnotu *post*; srov. Mikulová a kol., 2005, 51).

Příklady ireálných podmínkových souvětí s různými kombinacemi slovesných způsobů v řídící a závislé klauzi (z odd. 4.3.1):

/1/ *Následné diskuse o vážných nedostatcích významné kodifikační příručky by byly zbytečné* [být: *factmod=irreal*], *kdyby byly existovaly diskuse předběžné*. [existovat: *factmod=irreal*]

/1' / *Následné diskuse o vážných nedostatcích významné kodifikační příručky byly / jsou / budou zbytečné* [být: *factmod=irreal, tense=ant/sim/post*],¹⁷¹ *kdyby byly existovaly diskuse předběžné*. [existovat: *factmod=irreal*]

/2/ *Kdyby byl Izrael o úmyslu paní Bhuttové informován včas a na správné úrovni* [informovat: *factmod=irreal*], *všechno by se bývalo bylo bez problémů vyřešilo*. [vyřešit se: *factmod=irreal*]

/2' / *Kdyby byl Izrael o úmyslu paní Bhuttové informován včas a na správné úrovni* [informovat: *factmod=irreal*], *všechno se vyřešilo bez problémů*. [vyřešit se: *factmod=irreal, tense=ant*]

/3/ *Kdyby Vrchní soud v Praze přijal názor* [přijmout: *factmod=irreal*], *že Minaříkův trestný čin byl promlčen* [promlčet: *factmod=asserted, tense=ant*], *zastavil by trestní stíhání*. [zastavit: *factmod=irreal*]

¹⁷¹ Jednotlivé hodnoty gramatému *tense* oddělené lomítkem se vztahují k jednotlivým uvedeným časovým formám indikativu – po řadě: hodnota *ant* pro uzel reprezentující tvar *byly*, hodnota *sim* pro uzel reprezentující *jsou* a *post* pro uzel reprezentující *budou*. Fakticky se jedná o tři různá souvětí lišící se časovou charakteristikou slovesa v řídící klauzi, těmto souvětím odpovídají tři různé tektogramatické stromy lišící se právě hodnotou časového gramatému u uzlu reprezentujícího sloveso řídící klauze.

- /3/ / *Kdyby Vrchní soud v Praze přijal názor [přijmout: factmod=irreal], že Minaříkův trestný čin byl promlčen [promlčet: factmod=asserted, tense=ant], zastavil trestní stíhání. [zastavit: factmod=irreal, tense=ant]*
- /4/ / *Kdyby Cheb proměňoval penalty [proměňovat: factmod=irreal], vedl by tabulku. [vést: factmod=irreal]*
- /4'/ / *Kdyby Cheb proměňoval penalty [proměňovat: factmod=irreal], vedl / vede / povede tabulku. [vést: factmod=irreal, tense=ant/sim/post]*
- /5/ / *Čtyřgólový náskok mohl hned po rozehrání snížit Gregory [snížit – při primární funkci modálního slovesa moct: factmod=irreal, tense=ant], kdyby jeho pokus nezlikvidoval Kouba. [zlikvidovat: factmod=irreal]*

Příklady potenciálních podmínkových souvětí s různými kombinacemi slovesných způsobů a časů (odd. 4.3.1):

- /6/ / *Princ Charles, pokud by se chtěl stát králem [stát se: factmod=potential], by se v případě rozvodu nesměl znovu oženit. [oženit se: factmod=potential]*
- /6'/ / *Princ Charles, pokud by se chtěl stát králem [stát se: factmod=potential], se v případě rozvodu nesmí / nebude smět znovu oženit. [oženit se: factmod=asserted, tense=sim/post]*
- /6'' / *Princ Charles, pokud se chce / bude chtít stát králem [stát se: factmod=asserted, tense=sim/post], se v případě rozvodu nesmí / nebude smět znovu oženit. [oženit se: factmod=asserted, tense=sim/post]*
- /6''' / *Princ Charles, pokud se chce / bude chtít stát králem [oženit se: factmod=asserted, tense=sim/post], by se v případě rozvodu nesměl znovu oženit. [oženit se: factmod=potential]*
- /7/ / *...vegetariány, kteří by vás sežrali zaživa [sežrat: factmod=potential], pokud budete jíst maso. [jíst: factmod=asserted, tense=post]*
- /7'/ / *...vegetariány, kteří vás sežerou zaživa [sežrat: factmod=asserted, tense=post], pokud budete jíst maso. [jíst: factmod=asserted, tense=post]*
- /8/ / *Vsadil-li někdo na růstový fond [vsadit: factmod=asserted, tense=ant], neměl by očekávat okamžitý výnos. [očekávat: tvar kondicionálu zde nevyjadřuje skutečnostní modalitu, ale komunikační funkci výpovědi, gramatém factmod tedy přidělován není]*
- /8'/ / *Vsadil-li někdo na růstový fond [vsadit: factmod=asserted, tense=ant], ať neočekává okamžitý výnos. [očekávat: indikativní tvar ve spojení s částicí ať nevyjadřuje skutečnostní modalitu, ale komunikační funkci výpovědi, gramatém factmod tedy přidělován není]*
- /9/ / *Jestliže by jejich poměr byl větší než 1 [být: factmod=potential], gravitace převáží nad současným rozpínáním [převážit: factmod=asserted, tense=post] a vesmír se zase smrští. [smrštit se: factmod=asserted, tense=post]*

- /9'/ *Jestliže je / bude jejich poměr větší než 1 [být: factmod=asserted, tense=sim/post], gravitace převáží nad současným rozpínáním [převážit: factmod=asserted, tense=post] a vesmír se zase smrští. [smrštit se: factmod=asserted, tense=post]*
- /10/ *Ankara v minulosti hrozila Řecku dokonce i válkou [hrozit: factmod=asserted, tense=ant], jestliže by Atény takové rozhodnutí učinily. [učinit: factmod=potential]*
- /10'/ *Ankara v minulosti hrozila Řecku dokonce i válkou [hrozit: factmod=asserted, tense=ant], jestliže Atény takové rozhodnutí učiní. [učinit: factmod=asserted, tense=post]*

Příklad podmínkového souvětí z odd. 4.3.1, u kterého nedovedeme rozhodnout mezi ireálnou a potenciální interpretací:

- /11/ *Pokud by se náš autor zabýval českým nacionalismem a jeho problémy důkladněji [zabývat se: factmod=potential|irreal], než činí doposud [činit: factmod=asserted, tense=sim] (profesní specializací je ostatně historikem raného českého středověku) [být: factmod=asserted, tense=sim], jeho zjištění by možná měla ke skutečnosti blíže. [mít: factmod=potential|irreal]*

Příklady vět obsahujících infinitivní nebo substantivní konstrukci s podmínkovou sémantikou – věty vyjadřují ireální děj (odd. 4.3.2):

- /12/ *Většina bangladéšského muslimského obyvatelstva by za normálních okolností inkriminované interview samozřejmě vůbec bývala nezaznamenala. [zaznamenat: factmod=irreal]*
- /13/ *Nebýt ruských tanků [být: factmod=irreal], vystřízlivění by nepřišlo po listopadu, nýbrž o dvacet let dřív. [přijít: factmod=irreal]*
- /13'/ *Nebýt ruských tanků [být: factmod=irreal], vystřízlivění nepřišlo po listopadu, nýbrž o dvacet let dřív. [přijít: factmod=irreal, tense=ant]*

Příklady vět obsahujících infinitivní nebo substantivní konstrukci s podmínkovou sémantikou – věty vyjadřují potenciální děj (odd. 4.3.2):

- /14/ *V každém případě by vypukla v Polsku vážná politická krize. [vypuknout: factmod=potential]*
- /15/ *V případě, že se soudkyně Alena Hudcová dohodne s odborníkem na soudní lékařství L. Neoralem [dohodnout se: factmod=asserted, tense=post], konalo by se ličení i další den. [konat se: factmod=potential]*
- /15'/ *V případě, že se soudkyně Alena Hudcová dohodne s odborníkem na soudní lékařství L. Neoralem [dohodnout se: factmod=asserted, tense=post], bude se ličení konat i další den. [konat se: factmod=asserted, tense=post]*

Příklad věty, v níž je subjekt vyjádřen závislou klauzí – věty vyjadřují ireální děj (odd. 4.4.1):

/16/ *Ovšemže by bylo bývalo nejrozumnější [být: factmod=irreal], kdybych nečekal na manželčinu neohlášenou návštěvu [čekat: factmod=irreal] a navštívil ji sám. [navštívit: factmod=irreal]*

Příklady vět, v nichž je subjekt vyjádřen závislou klauzí – věty vyjadřují potenciální děj (odd. 5.4.1):

/17/ *...proč by vadilo [vadit: factmod=potential], kdyby bratr zdědil část domu. [zdědit: factmod=potential]*

/18/ *Neškodilo by [škodit: factmod=potential], kdybych Vás prohlédla pořádně. [prohlédnout: factmod=potential]*

/18'/ *Nebude škodit / neuškodí [škodit / uškodit: factmod=asserted, tense=post], kdybych Vás prohlédla pořádně. [prohlédnout: factmod=potential]*

Příklady vět, v nichž je subjekt vyjádřen nominalizovanou konstrukcí – věty vyjadřují ireálný děj (odd. 4.4.2):

/19/ *...připomínat si je by bylo bývalo bolestivé. [připomínat si: infinitiv zde nevyjadřuje skutečnostní modalitu, gramatém factmod tedy přidělován není; být: factmod=irreal]*

/20/ *...remíza by byla spravedlivější. [být: factmod=irreal]*

Příklady vět, v nichž je subjekt vyjádřen nominalizovanou konstrukcí – věty vyjadřují potenciální děj (odd. 4.4.2):

/21/ *Výměna na tomto místě by v dnešní situaci byla vnímána jako politický neúspěch strany. [vnímat: factmod=potential]*

/22/ *Uhrát tu remízu by bylo úspěchem. [uhrát: infinitiv nevyjadřuje skutečnostní modalitu, gramatém factmod tedy přidělován není; být: factmod=potential]*

/22'/ *Uhrát tu remízu bude úspěchem. [uhrát: infinitiv nevyjadřuje skutečnostní modalitu, gramatém factmod tedy přidělován není; být: factmod=asserted, tense=post]*

Příklady souvětí se závislou klauzí uvozenou spojkou *aniž* – klauze s *aniž* vyjadřují ireálný děj (odd. 4.5.1):

/23/ *...po cestě, kterou tento naznačil [naznačit: factmod=asserted, tense=ant], aniž by byl měl sílu se jí ubírat. [mít: factmod=irreal]*

/23'/ *...po cestě, kterou tento naznačil [naznačit: factmod=asserted, tense=ant], aniž měl sílu se jí ubírat. [naznačit: factmod=irreal, tense=ant]*

/24/ *Program totiž začal až s několikahodinovým zpožděním [začít: factmod=asserted, tense=ant], aniž by se někdo obtěžoval s vysvětlením. [obtěžovat se: factmod=irreal]*

/24'/ *Program totiž začal až s několikahodinovým zpožděním [začít: factmod=asserted, tense=ant], aniž se někdo obtěžoval s vysvětlením. [obtěžovat se: factmod=irreal, tense=ant]*

Příklad souvětí se závislou klauzí uvozenou spojkou *aniž* – děj vyjádřený klauzí s *aniž* interpretujeme jako potenciální (odd. 4.5.1):

/25/ ...zpráva o její smrti *by se k němu v každém případě dostala* [dostat se: factmod=potential], *aniž by po ní pátral*. [pátrat: factmod=potential]

/25'/ ...zpráva o její smrti *by se k němu v každém případě dostala* [dostat se: factmod=potential], *aniž po ní bude pátrat / pátrá*. [pátrat: factmod=asserted, tense=sim/post]

Příklad souvětí se závislou klauzí uvozenou spojkou *jako* – děj vyjádřený klauzí s *jako* hodnotíme jako ireálný (odd. 4.5.2):

/26/ Z tváří mu *zmizela* všechna krev [zmizet: factmod=asserted, tense=ant], *jako by ho byl někdo surově praštil*. [praštit: factmod=irreal]

/26'/ Z tváří mu *zmizela* všechna krev [zmizet: factmod=asserted, tense=ant], *jako když ho někdo surově praštil*. [praštit: factmod=irreal, tense=ant]

Příklady vět se spojkou *jako* – mezi ireálnou a potenciální reprezentací nerozhodujeme (odd. 4.5.2):

/27/ Na protějším chodníku mi srdce *bušilo* [bušit: factmod=asserted, tense=ant], *jako by potřebovalo vyměnit baterky*. [potřebovat: factmod=potential|irreal]

/27'/ Na protějším chodníku mi srdce *bušilo* [bušit: factmod=asserted, tense=ant], *jako když potřebuje vyměnit baterky*. [potřebovat: factmod=asserted, tense=sim]

/28/ Neblahé stigma Ježíšova zrádce *jako by se nad církevním majetkem vznášelo* dodnes. [vznášet se: factmod=potential|irreal]

/28'/ Neblahé stigma Ježíšova zrádce *jako když se nad církevním majetkem vznáší* dodnes. [vznášet se: factmod=asserted, tense=sim]

Příklad věty vyjadřující ireálný děj, v níž je přítomno doplnění s významem zdroje informace (odd. 4.6):

/29/ Přijetí zákona o restitucích židovského majetku v podobě, *jakou navrhoval* Viktor Dobal (ODA) [navrhovat: factmod=asserted, tense=ant], *by podle mluvčí ODS J. Petrové znamenalo* faktické prolomení restituční hranice dané rokem 1948. [znamenat: factmod=irreal]

Příklad věty vyjadřující potenciální děj, v níž je přítomno doplnění s významem zdroje informace (odd. 4.6):

/30/ Podle A. Röschové (ODS) *by pro* Kozlův návrh *byla asi polovina klubu ODS* [být: factmod=potential], *ale osobně by byla spíš proti*. [být: factmod=potential]

/30'/ Podle A. Röschové (ODS) *bude pro* Kozlův návrh *asi polovina klubu ODS* [být: factmod=asserted, tense=post], *ale osobně bude spíš proti*. [být: factmod=asserted, tense=post]

Functions of the Conditional Mood from the Viewpoint of the Level of Meaning

Summary

1. The present book deals with meanings of the conditional mood in contemporary Czech texts in order to include these meanings in the description of sentence semantics as proposed in Functional Generative Description (FGD in the sequel), which we have chosen for the theoretical background of our analysis. Since in FGD main attention has been paid to modal verbs, our analysis of meanings of the conditional is grounded on the detailed conception of modality as presented in *Grammar of Czech* (Komárek et al., 1986, Daneš – Hlavsa – Grepl et al., 1987; see Chapter 2 of the present book). The theoretical approach of FGD is described in more detail in Chapter 3. In Chapters 4 and 5, the primary and some secondary meanings of the conditional mood are analyzed on the basis of language data from two corpora, namely from the Prague Dependency Treebank 2.0 (PDT 2.0 in the sequel), the annotation scenario of which was based on FGD,¹⁷⁸ and from the SYN2005 corpus.¹⁷⁹

As the corpus data document, the conditional is primarily used to refer to events (also states etc.) which may be generally characterized as hypothetical in a broad sense of this word; more specifically, to events which are contingent on realization of other events, to events which cannot happen any more, to future events etc. (see Chapter 4). Besides this function, the conditional bears also other meanings in Czech; for such cases we use the term secondary functions of the conditional. We analyze the role of the conditional mood in indicating the communicative function of an utterance (cf. Chapter 5). In Chapter 6, we propose formal means (called *grammateme* in FGD) for capturing the primary function of the conditional mood within a deep-syntactic annotation of a sentence. The problems connected with representation of the analyzed secondary functions of the conditional are also sketched. Some final remarks are included in Chapter 7.

2. Modality is considered as a complex semantic phenomenon which substantially affects the meaning of a sentence (e.g. Bybee, 1985, Palmer, 2001, for Czech language cf. Dokulil, 1967, Daneš – Hlavsa – Grepl et al., 1987, or Grepl – Karlík, 1998). Modality is expressed first of all by the verbal category of mood, which is indicated by each finite verbal form and plays thus an indispensable role in constituting the sentence semantics, further by modal verbs, modal particles or by the intonation and often by a combination of several means.

When analyzing the function of the conditional, we use the above mentioned conception of *Grammar of Czech*, in which four types of modality are differentiated: factual modality (*skutečnostní modalita*), attitudinal modality (*postojová modalita*), voluntative

¹⁷⁸ Cf. Hajič et al. (2006) and <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0>

¹⁷⁹ <http://ucnk.ff.cuni.cz>

modality (*voluntativní modalita*), and certainty modality (*jistotní modalita*). In the present book, we address especially the former two modality types. The factual modality concerns the situation whether the content is presented as given or hypothetical (also as real or unreal or as unconditioned or conditioned). This semantic opposition is prototypically expressed by the indicative and the conditional mood in Czech, respectively. Two types of hypothetical events are distinguished: events which could happen vs. events which cannot happen. We use the terminology opposition potential vs. unreal according to Šmilauer (1969, 139), i.e., the term unreal refers to events which are impossible rather than to unreal events. Potential events are expressed by the so called present conditional as one of two subcategories of the conditional mood. The second subcategory of the conditional, the so called past conditional, expresses unreal events unambiguously; however, the past conditional is often substituted for the present conditional in the last decades. Expression of potentiality and unreality as two types of hypotheticality is regarded as the primary function of the conditional.

The attitudinal modality is an expression of what the speaker wants the communication partners to do when hearing the utterance; e.g., if the partners should simply get to know something or if they should give an information to the speaker, if they should do something (we speak about the communicative function of an utterance). The secondary functions of the conditional mood which we analyze belong to this type of modality.

3. In theoretical works based on FGD, in particular modal verbs such as *mocť* 'can' or *smět* 'may' were examined whereas the mood as well as other modal means were rather disregarded (see esp. Panevová – Benešová – Sgall, 1971, further e.g. Sgall – Hajičová – Panevová, 1986). Meanings expressed by modal verbs are considered as modal features "added" to the meaning of an autosemantic verb. In FGD and PDT 2.0, the (linguistic) meaning of the sentence is represented as a tectogrammatical tree structure consisting of nodes and edges with a set of attributes. In the tectogrammatical tree, meanings of proper modal verbs are represented by an attribute called *grammateme* belonging to the node representing the autosemantic verb in question (i.e., similarly to meanings expressed by the morphological category of tense etc).

Also communicative functions in general are captured by a *grammateme* in FGD and PDT 2.0. When assigning a tectogrammatical tree to a concrete sentence within PDT 2.0, the value of the *grammateme* (called *Modal* in older works of FGD, see e.g. Sgall, 1967, esp. 82ff., and *sentmod* in PDT 2.0) was chosen according to formal characteristics of the sentence.

4. The primary function of the conditional mood is illustrated on several types of syntactic constructions, for instance, on conditional complex sentences (*podmínková souvětí*) or on clauses introduced by the conjunctions *aniž* 'without / but' and *jako*

'like'. The reasons for which these construction types were chosen are specified in Sect. 4.1 of the present book.

On the corpus material, we want to demonstrate that in its primary function, i.e., as a means expressing hypotheticality of an event, the conditional mood in contemporary Czech is a semantically relevant means which contributes to the meaning of the whole sentence. In order to document the semantic relevance of the conditional mood, we use a substitution test. The conditional was substituted for the indicative as the unmarked member of the semantic opposition of factual modality and the acceptability of the examined substitution of the conditional for the indicative mood was judged on the basis of our linguistic intuition.

Basically, the acceptability of the substitution seems to be related to the type of hypotheticality expressed by the sentence, i.e., if a potential or an irreal event is expressed. The present conditional can be often replaced by the indicative in potential contexts, which, in our opinion, is possible due to the semantic closeness of the potentiality of the conditional and the future meaning of the indicative (cf. also Šmilauer, 1969, 141). Compared to the relatively free substitutability of the two moods in potential contexts, irreal contexts are usually compatible only with the past or present conditional. However, several examples of sentences expressing potential as well as irreal events occur which do not follow this general principle at all. On the one hand, the indicative can be used instead of the conditional in some irreal contexts (i). On the other hand, it is not acceptable in several sentences which express potential events (ii). These two cases could be characterized as follows:

(i) In irreal contexts, the event can be expressed both by the (present or past) conditional and the indicative, for example, in governing clauses of all examined conditional complex sentences rendering irreal events. In our opinion, the indicative comes into consideration in these sentences since the irrealty is signaled explicitly enough by another means besides the verbal mood, i.e., by the conditional clause. On the contrary, the indicative cannot be used in such sentences rendering irreal events in which some other indicator of irrealty is semantically vague or is missing at all (these cases are regarded as typical).

(ii) Concerning the indicative in potential contexts, the loss of the hypotheticality which is connected with the examined substitution plays an indispensable role when judging the acceptability of the indicative instead of the conditional. According to our interpretation, if a sentence expresses a potential event whose realization the speaker does not accept, the indicative cannot be used. On the contrary, in case of potential events which the speaker expects to be realized, the usage of both the conditional and the indicative is unproblematic; we suppose these cases to be the typical ones.

5. Besides the primary function, the conditional mood fulfills some further, secondary functions in contemporary Czech. We deal with contexts in which the conditional is used (in combination with other means) to signalize the communicative function of an utterance.

One of the means which are used to express the communicative function directly (not only in Czech but also in other languages) is called explicit performative formulae. Explicit performative formulae are complex sentences in the governing clause of which a performative verb form occurs and in the dependent clause of which the content proper is expressed. A performative verb form is mostly defined as the form of the first person singular present active indicative of an imperfective verb (usually of reporting verbs) by the use of which the action is not only described, but also performed at the same time (cf. Daneš et al., 1987, 170, Hirschová, 1988, 14). The performative verb form indicates the communicative function of the whole utterance explicitly; c.f. the verb form *doporučuji* 'I recommend' in the explicit performative formula *Doporučuji ti tu smlouvu nepodepsovat* 'I recommend (imperf.) you not to sign the contract'. In the present book, we try to demonstrate that the performative usage of verbs is not limited to indicative verb forms, as usually stated, but that also the form of the first person present conditional is used as an ordinary component of explicit performative formulae. The performative function of the conditional forms was attested by means of Austin's test (i.e., the word *hereby* can be inserted into the utterance; see Austin, 1975, 57) and by some other criteria described in Daneš – Hlavsa – Grepl et al. (1987, 316f.) or in Grepl – Karlík (1998, 436).

We focus on the present conditional in explicit performative formulae with the communicative function of assertion and of some types of appeal (in particular of recommendation, suggestion, advice, and offer). The analyzed material documents that the present conditional of those imperfective verbs is used performatively whose indicative verb form is commonly interpreted as performative (see ex. *Doporučoval bych ti tu smlouvu podepsat* 'I would recommend (imperf.) you to sign the contract'). However, the perfective counterparts of these imperfective verbs often function as performative verb forms, too (*Doporučil bych ti tu smlouvu podepsat* 'I would recommend (perf.) you to sign the contract'). In some cases, even only the conditional of perfective variants of these verbs can be used performatively while the conditional of their imperfective counterparts does not have a performative effect (cf. ex. *Nyní bych uvedl pár příkladů z praxe* 'Now, I would give (perf.) a couple of practical examples' vs. a non-performative utterance *Nyní bych uváděl pár příkladů* 'Now, I would give (imperf.) a couple of practical examples').

Besides the explicit performative formulae with the conditional verb form, also further constructions in which the conditional participates in expressing the communicative function of the utterance are analyzed: formally interrogative utterances which function as a polite request in communication (Sect. 5.2 of the book) and utterances which indicate a speaker's wish or his curiosity and are thus considered to be one of the indirect means for expressing communicative functions (Sect. 5.3).

6. As examined in Chapter 4, the conditional in its primary function is a semantically relevant means and is thus to be captured when representing the meaning of the sentence, i.e. within the tectogrammatical tree in FGP and PDT 2.0.

Since verbal mood is a morphological category (similarly to that of tense etc.), the semantic opposition expressed by the conditional and the indicative is proposed to be captured by a grammateme which belongs to a verbal node of the given tectogrammatical tree. The proposed grammateme is called a grammateme of factual modality (*factmod*). Besides the opposition of hypotheticality and assertion also the difference between two types of hypothetical meanings – the potential and the irreal ones – has to be taken into consideration. Three values of the grammateme *factmod* are therefore proposed: *potential* for potential events, *irreal* for irreal events and *asserted* for given events.

Basic rules concerning the assignment of the grammateme are further specified. We also deal with tectogrammatical representation of the sentence in which an indicative verb is used instead of the conditional (using the results of the substitution test).

A representation of the analyzed secondary functions of the conditional seems to be much more complicated than that of the primary function of this mood. Firstly, it is not clear whether these functions should be included into the representation of the sentence meaning at all. Secondly, if yes, how could these functions (and possibly further secondary functions of the conditional) be captured within the tectogrammatical representation. Since there are many related and umbrella problems which have not been solved yet, the tectogrammatical representation of the secondary functions of the conditional still remains open.

Seznam použité literatury

Adamec, P. (1973). Tři roviny modálnosti a jejich vztah k aktuálnímu členění. In: *Otázky slovanské syntaxe III*. Brno, Universita J. E. Purkyně, s. 141–147.

Austin, J. L. (1975). *How to Do Things with Words*. Second Edition. Cambridge, Harvard University Press.

Bauer, J. – Grepl, M. (1975). *Skladba spisovné češtiny*. Druhé vydání. Praha, SPN.

Běličová, H. (1983). *Modální báze jednoduché věty a souvětí (K porovnávací syntaxi češtiny a ruštiny)*. Praha, ÚJČ ČSAV.

Běličová, H. – Sedláček, J. (1990). *Slovanské souvětí*. Praha, Academia.

Buráňová, E. (1979). Vztah mezi pravděpodobnostní, dispoziční a záměrovou modalitou. *Slovo a slovesnost*, 40, s. 98–101.

Bybee, J. L. (1985). *Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Daneš, F. (1973). Verba dicendi a výpovědní funkce. *Acta Universitatis Carolinae – Slavica Pragensia*, 14, s. 115–124.

Daneš, F. (1985). *Věta a text*. Praha, Academia.

Daneš, F. – Hlavsa, Z. a kol. (1987). *Větné vzorce v češtině*. Druhé, opravené vydání. Praha, Academia.

Daneš, F. – Hlavsa, Z. – Grepl, M. a kol. (1987). *Mluvnice češtiny 3*. Praha, Academia.

Danilava, S. – Schommer, Ch. (2008). *A Semi-Automatic Framework to Discover Epistemic Modalities in Scientific Articles*.

Dostupné z: <http://arxiv.org/abs/0804.1033v1> [citováno 4. 8. 2008].

Dokulil, M. (1941). Morfologické kategorie pasiva ve spisovných jazycích severských

ve srovnání se spisovnou češtinou. In: L. Zatočil (ed.), *Hrst studií a vzpomínek*. Brno, Odbočka Jednoty českých filologů, s. 77–99.

Dokulil, M. (1954). K modální výstavbě věty. In: *Studie a práce lingvistické I*. Praha, Nakladatelství ČSAV, s. 255–262.

Dokulil, M. (1967). K pojetí morfologické kategorie (na příkladě morfologické kategorie slovesného způsobu v češtině). *Jazykovedný časopis*, 18, s. 13–36.

Dokulil, M. – Daneš, F. (1958). K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha, ČSAV, s. 231–246.

Filipec, J. – Daneš, F. – Machač, J. – Mejstřík, V. a kol. (2005). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Třetí, opravené vydání. Praha, Academia.

Gabrielatos, C. – McEnery, T. (2005). Epistemic Modality in MA Dissertations. *Lengua y Sociedad: Investigaciones recientes en lingüística aplicada. Lingüística y Filología*, 61, pp. 311–331.

Geis, M. L. – Zwicky, A. M. (1971). On Invited Inferences. *Linguistic Inquiry*, 2, pp. 561–566.

Goodman, N. (1947). The Problem of Counterfactual Conditionals. *The Journal of Philosophy*, 44, pp. 113–128.

Grepl, M. (1964). K obsahovým větám oznamovacím s kondicionálem. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university*, A 12, s. 141–145.

Grepl, M. – Karlík, P. (1998). *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.

Hajič, J. – Panevová, J. – Buráňová, E. – Uřešová, Z. – Bémová, A. – Kárník, J. – Štěpánek, J. – Pajas, P. (2004). *Anotace na analytické rovině. Návod pro anotátory*. Technická zpráva TR-2004-23. Praha, ÚFAL MFF UK.

Hajič, J. – Vidová Hladká, B. – Panevová, J. – Hajičová, E. – Sgall, P. – Pajas, P. (2001). *Prague Dependency Treebank 1.0*. Philadelphia, Linguistic Data Consortium.

Hajič, J. – Panevová, J. – Hajičová, E. – Sgall, P. – Pajas, P. – Štěpánek, J. – Havelka, J. – Mikulová, M. – Žabokrtský, Z. – Ševčíková Razímová, M. (2006). *Prague Dependency Treebank 2.0*. Philadelphia, Linguistic Data Consortium.

Hajičová, E. – Panevová, J. – Sgall, P. (1999). *Manuál pro tektogramatické značkování*.

Pracovní verze, verze I. Technická zpráva TR-1999-07. Praha, ÚFAL MFF UK.

Hajičová, E. – Panevová, J. – Sgall, P. (2002). *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky. I. svazek – teoretická lingvistika*. Praha, Karolinum.

Hajičová, E. – Partee, B. H. – Sgall, P. (1998). *Topic-Focus Articulation, Tripartite Structures, and Semantic Content*. Dordrecht, Kluwer.

Havelková, B. (1968). Lexikální a gramatické vyjadřování slovesného modu. *Acta Universitatis Carolinae – Slavica Pragensia*, 10, s. 45–57.

Hirschová, M. (1982). K některým otázkám reprodukování cizích výpovědí. In: *Studia Bohemica II*. Praha, SPN, s. 97–102.

Hirschová, M. (1988). *Česká verba dicendi v performativním užití*. Olomouc, Univerzita Palackého.

Horák, G. (1958). K využívání slovesného času a způsobu v slovenčině. In: *Studie ze slovanské jazykovědy*. Praha, SPN, s. 221–232.

Jachnow, H. H. (1994). Zum Modalitätsbegriff und zur Modalitätsbehandlung in neueren slavischen und deutschen linguistischen Nachschlagwerken und Grammatiken. In: H. H. Jachnow – N. B. Mekovskaja – B. J. Norman – A. E. Suprun (eds.), *Modalität und Modus: Allgemeine Fragen und Realisierung im Slavischen*. Wiesbaden, Harrassowitz, pp. 52–90.

Kahane, S. (2003). The Meaning-Text Theory. In: V. Agel – L. M. Eichinger – H. W. Eroms – P. Hellwig – H. J. Heringer – H. Lobin (eds.), *Dependenz und Valenz / Dependency and Valency. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / An International Handbook of Contemporary Research*. 1. Halbband / Volume 1. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, pp. 546–570.

Karlík, P. (1981). Morfologický a syntaktický modus. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 29, s. 59–71.

Karlík, P. (1983). K významu kondicionálu minulého. *Slovo a slovesnost*, 44, s. 12–21.

Karlík, P. (1990). Ilokuční potenciál podmínkových souvětí. *Slovo a slovesnost*, 51, s. 81–94.

Karlík, P. (1995). *Studie o českém souvětí*. Brno, Masarykova univerzita v Brně.

- Karlík, P. (1996). Interpretace nekontrafaktuálního významu tzv. kondicionálu minulého. In: I. Nebeská – A. Macurová (eds.), *Jazyk a jeho užívání*. Praha, FF UK, s. 74–80.
- Karlík, P. (2000). Hypotéza modifikované valenční teorie. *Slovo a slovesnost*, 61, s. 170–189.
- Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.) (2002). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, NLN.
- Komárek, M. – Kořenský, J. – Petr, J. – Veselková, J. a kol. (1986). *Mluvnice češtiny 2*. Praha, Academia.
- Kopečný, F. (1962). *Základy české skladby*. Druhé vydání. Praha, SPN.
- Lewis, D. K. (1973). *Counterfactuals*. Cambridge, Harvard University Press.
- Lopatková, M. – Žabokrtský, Z. – Kettnerová, V. a kol. (2008). *Valenční slovník českých sloves*. Praha, Karolinum.
- Machová, S. (1972). *Příčina v syntaxi češtiny*. Praha, Academia.
- Mikulová, M. – Bémová, A. – Hajič, J. – Hajičová, E. – Havelka, J. – Kolářová, V. – Lopatková, M. – Pajas, P. – Panevová, J. – Razímová, M. – Sgall, P. – Štěpánek, J. – Urešová, Z. – Veselá, K. – Žabokrtský, Z. – Kučová, L. (2005). *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. Technická zpráva TR-2005-28. Praha, ÚFAL MFF UK.
- Mrázek, R. (1968). Modus verbi v češtině z hlediska morfologie a syntaxe. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 16, s. 25–35.
- Osenova, P. – Simov, K. (2003). The Bulgarian HPSG Treebank: Specialization of the Annotation Scheme. In: *Proceedings of the Second Workshop on Treebanks and Linguistic Theories (TLT 2003)*.
Dostupné z: http://www.bulmtreebank.org/papers/osenova_simov_tlt03.pdf [citováno 9. 1. 2009].
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge, Cambridge University Press.
- Palmer, M. – Gildea, D. – Kingsbury, P. (2005). The Proposition Bank: An Annotated Corpus of Semantic Roles. *Computational Linguistics*, 31, pp. 71–106.

- Panevová, J. (1974). On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part I. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 22, pp. 3–40.
- Panevová, J. (1975). On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part II. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 23, pp. 17–52.
- Panevová, J. (1977). Verbal Frames Revisited. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 28, pp. 55–72.
- Panevová, J. (1978). K významové stavbě větného centra. *Slovo a slovesnost*, 39, s. 33–39.
- Panevová, J. (1980). *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha, Academia.
- Panevová, J. (1996). More Remarks on Control. In: *Prague Linguistic Circle Papers II*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 101–120.
- Panevová, J. (1998). Ještě k teorii valence. *Slovo a slovesnost*, 59, s. 1–14.
- Panevová, J. – Benešová, E. – Sgall, P. (1971). *Čas a modalita v češtině*. Praha, Univerzita Karlova.
- Panocová, R. (2008). Expression of Modality in Biomedical Texts. *SKASE Journal of Translation and Interpretation*, 3, s. 81–90.
Dostupné z: http://www.pulib.sk/skase/Volumes/JTI03/pdf_doc/Panocova.pdf
[citováno 9. 1. 2009].
- Petráčková, V. – Kraus, J. a kol. (1998). *Akademický slovník cizích slov*. Praha, Academia.
- Piqué, J. – Posteguillo, S. – Andreu-Besó, J. V. (2001). A Pragmatic Analysis Framework for the Description of Modality Usage in Academic English Contexts. *Estudios de Lingüística Inglesa Aplicada*, 2, pp. 213–224.
- Prasad, R. – Miltsakaki, E. – Dinesh, N. – Lee, A. – Joshi, A. – Robaldo, L. – Webber, B. (2007). *The Penn Discourse Treebank 2.0 Annotation Manual*.
Dostupné z: <http://www.cis.upenn.edu/~elenimi/pdtb-manual.pdf>
[citováno 10. 3. 2009].
- Prasad, R. – Dinesh, N. – Lee, A. – Miltsakaki, E. – Robaldo, L. – Joshi, A. – Webber, B. (2008). The Penn Discourse Treebank 2.0. In: *Proceedings of the 6th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2008)*. Paris, ELRA, pp. 2961–2968.

- Sgall, P. (1967a). Functional Sentence Perspective in a Generative Description. *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 2, pp. 203–225.
- Sgall, P. (1967b). *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha, Academia.
- Sgall, P. (1976). K obecným otázkám sémantiky věty. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 184–194.
- Sgall, P. (1994). Meaning, Reference and Discourse Patterns. In: *The Prague School of Structural and Functional Linguistics – A Short Introduction*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 277–309.
- Sgall, P. (1995). From Meaning via Reference to Content. In: *Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning*. Praha, FILOSOFIA, pp. 172–183.
- Sgall, P. (1998). Teorie valence a její formální zpracování. *Slovo a slovesnost*, 59, s. 15–29.
- Sgall, P. (2006). Underlying Structure of Sentences and Its Relations to Semantics. In: P. Sgall, *Language in Its Multifarious Aspects*. Praha, Karolinum, pp. 130–139.
- Sgall, P. – Hajičová, E. – Buráňová, E. (1980). *Aktuální členění v češtině*. Praha, Academia.
- Sgall, P. – Hajičová, E. – Panevová, J. (1986). *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht, D. Reidel Publishing Company – Praha, Academia.
- Sgall, P. – Panevová, J. (1976). Obsah, význam a gramatika se sémantickouází. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 14–25.
- Skalička, V. (1935). *Zur ungarischen Grammatik*. Praha, FF UK.
- Stalnaker, R. C. (1968). A Theory of Conditionals. In: N. Rescher (ed.), *Studies in Logical Theory*. Oxford, Blackwell, pp. 98–112.
- Svoboda, K. (1962). *Infinitiv v současné spisovné češtině*. Praha, Nakladatelství ČSAV.
- Svoboda, K. (1972a). *Souvětí spisovné češtiny*. Praha, Universita Karlova.
- Svoboda, K. (1972b). Věty se spojkou *aniž*. *Naše řeč*, 55, s. 97–103.
- Svoboda, K. (1973). O gramatické modálnosti se zřetelem k souvětí. In: *Otázky slovenské syntaxe III*. Brno, Universita J. E. Purkyně, s. 233–241.

- Šmilauer, V. (1947). Slovesný způsob. In: A. Opravil (ed.), *Druhé hovory o českém jazyce*. Praha, Ing. Mikuta, s. 166–183.
- Šmilauer, V. (1969). *Novočeská skladba*. Třetí vydání. Praha, SPN.
- Štěpánek, J. (2006). *Závislostní zachycení větné struktury v anotovaném syntaktickém korpusu (nástroje pro zajištění konsistence dat)*. Disertační práce. Praha, MFF UK.
- Štícha, F. (1995a). Otázky predikátové: inference, implicitnost a explicitní výrazy ilokučních funkcí I. *Slovo a slovesnost*, 56, s. 98–109.
- Štícha, F. (1995b). Otázky predikátové: inference, implicitnost a explicitní výrazy ilokučních funkcí II. *Slovo a slovesnost*, 56, s. 204–217.
- Štícha, F. (2003). *Česko-německá srovnávací gramatika*. Praha, Argo.
- Tesnière, L. (1965). *Éléments de syntaxe structurale*. Deuxième édition. Paris, Librairie C. Klincksieck.
- Thompson, P. – Venturi, G. – McNaught, J. – Montemagni, S. – Ananiadou, S. (2008). Categorising Modality in Biomedical Texts. In: *Proceedings of the LREC 2008 Workshop on Building and Evaluating Resources for Biomedical Text Mining*. Paris, ELRA, pp. 31–34.
- Trávníček, F. (1943). Věty se spojkou *aniž*. *Slovo a slovesnost*, 9, s. 13–19.
- Zeman, D. – Hana, J. – Hanová, H. – Hajič, J. – Hladká, B. – Jeřábek, E. (2005). *A Manual for Morphological Annotation*. 2nd edition. Technical Report TR-2005-27. Praha, ÚFAL MFF UK.

Rejstřík

A

aniž, 67–72, 139, 144, 145, 152

F

forma výpovědní, 11–14, 31, 116–123, 125, 128, 129, 146–151

formule explicitní performativní, 11–13, 90–116, 119–121, 129, 131, 146–151

funkce komunikační, 4, 6, 10–15, 24, 25, 29, 31, 52, 53, 79, 86–87, 89–130, 142, 146–151

G

gramatém

Modal, 24, 25, 31, 146

Mod, 22–26, 31, 32

factmod, 135–145

sentmod, 29, 31, 146–150

tense, 28, 31, 137–145

verbmod, 28, 31–33, 134, 136

H

hypotetický, hypotetičnost, 7–8, 14, 35–87, 133–139

I

ireální, ireálnost, 3, 8–9, 26, 38–40, 42–87, 135–145

J

jako, 67, 72–78, 139, 145, 153

K

klauze závislá osamostatněná, 73, 74, 77, 126, 151, 153

M

modalita, 1, 3, 5

jistotní, 6, 7, 13, 15, 51, 54, 79, 106, 107

objektivní, 6, 7

postojová, 4, 6, 7, 10, 24, 89, 133

skutečnostní, 3, 5, 7–8, 14, 15, 35–86, 134–144

subjektivní, 6

voluntativní, 5, 7, 9, 15, 20–23, 25, 26, 29, 31, 51, 54, 134

O

oslabení komunikační funkce, 53, 92, 108, 115, 128

P

postoj mluvčího, 10, 11, 13, 79, 89, 124, 125, 130, 146

potenciální, potenciálnost, 8–9, 26, 38, 40, 42–87, 135–145

S

souvětí podmínkové, 36, 38, 41–56, 59–61, 83, 86, 87, 137, 139, 141–143

substituce kondicionálu indikativem, 36–42, 46, 82, 83, 97, 108, 138, 140

síla komunikační funkce, 53, 97, 108, 116

V

výzva zdvořilá, 53, 117–124, 146, 148, 162

Z

záměr komunikační, 10, 89, 119, 125